

Antal Molnár, *Zagrebačka biskupija i osmanska Slavonija u 17. stoljeću. Uloga Katoličke crkve u teritorijalnoj integraciji kontinentalne Hrvatske*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2022, 225 stranica

U izdanju Hrvatskoga instituta za povijest, unutar izdavačkoga korpusa institutskoga objavljivanja monografija i studija u seriji Biblioteka Hrvatska povjesnica, objavljena je 2022. monografija *Zagrebačka biskupija i osmanska Slavonija u 17. stoljeću. Uloga Katoličke crkve u teritorijalnoj integraciji kontinentalne Hrvatske* cijenjenoga mađarskog povjesničara Antala Molnára, ravnatelja Instituta za povijest Istraživačkoga centra za humanistiku Mađarske akademije znanosti i izvanrednoga profesora na Odsjeku za novovjekovnu povijest budimpeštanskoga Sveučilišta Eötvös Loránd. Monografija je svojevrsni nastavak autorova istraživanja i ekspertize proučavanja crkvene povijesti, ustrojstva i djelovanja katoličke jurisdikcijsko-administrativne i duhovne djelatnosti na prostorima novovjekovnoga Ugarskoga Kraljevstva u kontekstu modifikacija i transformacija cjelokupne društvene i političke slike nastale utjecajem osmanskih osvajanja. Kako je Katolička crkva u Osmanskome Carstvu, s obzirom na vjersku toleranciju vlasti, mogla nastaviti funkcionirati ili ponovo inicirati svoju organizaciju u osvojenim dijelovima Ugarske te Hrvatsko-Slavonskoga Kraljevstva, autorova ekspertiza s područja crkvene povijesti iznesena u ovoj monografiji, nastala na temelju višegodišnjih arhivskih istraživanja i vlastitih objavljenih radova, bavi se aspektom postojanosti i kontinuiteta kršćanskih struktura vlasti i duhovnosti na osvojenom području Ugarske i Slavonije, s naglaskom na aktivnosti crkvenih dužnosnika Svete stolice, ugarskih prelata i zagrebačkih biskupa od 16. do kraja 18. stoljeća, odnosno od početka osmanske vlasti do velikih kršćanskih vojnih akcija i oslobođenja tih prostora od Osmanlija.

Navedene istraživačke smjernice, kao i one koje se tiču istraživačkih propitivanja o strukturnim sličnostima duhovnoga života kršćana sjeverno i južno od Drave, odnosno na prostorima Ugarske i Slavonije, te pregled najvažnijih i relevantnih arhivskih fondova za obrađenu temu (poput bogatoga opusa korespondencije i spisa o djelovanju namjesnika ili vikara zagrebačkih biskupa u osmanskoj Slavoniji koji se čuva u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu te primjerice dokumentacija o radu misijskih biskupa u arhivu Kongregacije za širenje vjere u Rimu), autor donosi u *Uvodu* (1-8). U skladu s istraživačkim smjernicama, knjigu nastavlja tri velike povezane cjeline unutar kojih se rekonstruiraju, a zatim i kompariraju modeli prisutnosti elemenata katoličke hijerarhije i ustroja na prostorima Ugarske i Hrvatsko-Slavonskoga Kraljevstva, odnosno onoga dijela Ugarske i Slavonije koji je od prve polovine 16. stoljeća potpao pod osmansku vlast. Tako u prvoj velikoj cjelini, *Zagrebačka biskupija u sklopu ugarske Katoličke crkve u 16. i 17. stoljeću* (9-59), autor donosi pregled teritorijalnoga i administrativnoga stanja i položaja Zagrebačke biskupije u Ugarskoj, pri čemu prikazuje nekoliko segmenata odnosno posljedica transformacije u odnosu na predosmansko razdoblje (*Posljedice osmanskoga osvajanja na području Zagrebačke biskupije*, 9-24). Najprije se donosi pregled problematike ranonovovjekovnoga nazivlja i definiranja prostora Slavonije (*Preustroj povijesno-geografskog okvira*, 9-14) te autor nakon pregleda teritorijalnih promjena uzrokovanih osmanskim osvajanjima svih relevantnih prostora upozorava na fenomen pomicanja termina i naziva Slavonije u smjeru istoka, iz kojega se prema navedenim primjerima suvremenika i njihove terminologije 17. stoljeća za prostor Slavonije pod Osmanlijama (osmanska Slavonija) iskristalizirao naziv za zauzeto područje međurječja Save i Drave, odnosno prostor istočnoga dijela srednjovjekovne Slavonije, dijela Križevačke, cje-

lokupne Virovitičke te Požeške, Vukovske i prekodravске dijelove Baranjske županije, a neosvojeni teritorij, poznat pod nazivom „ostaci ostataka”, podrazumijevao je preostale teritorije Zagrebačke, Križevačke i Virovitičke županije. Zatim autor ukazuje na teritorijalne posljedice osmanskih osvajanja na prostoru Hrvatsko-Slavonskoga Kraljevstva kao vanjskoga faktora promjena koje su utjecale na daljnji sastav, položaj i funkcioniranje Zagrebačke biskupije pregledom teritorijalnih gubitaka i posljedičnoga smanjenja temeljne ekonomske moći te biskupije (*Teritorijalne i materijalne posljedice*, 14-19). Pored osmanskih osvajanja, autor navodi i druge otegotne okolnosti funkcioniranja Zagrebačke biskupije, osobito tijekom druge polovine 16. i prvih desetljeća 17. stoljeća, odnosno u periodu najžešće osmanske ekspanzije od pada Sigeta 1566. do prekretnice započete kršćanskom pobjedom u bitci kod Siska 1593., koja je nakon idućega desetljeća ratovanja rezultirala stabilizacijom razgraničenja s Osmanskim Carstvom uspostavom odredbi Žitvanskoga mira 1606. godine. Tako kao još jedan vanjski segment utjecaja na položaj, ekonomsku i političku moć Zagrebačke biskupije autor obrađuje faktor pojave protestantske reformacije, i u Ugarskoj i u Hrvatsko-Slavonskom Kraljevstvu, te fenomen doseljavanja novoga stanovništva podvrgnutog elementima uprave obrambenoga vojnokrajiškog sustava izvan svjetovnih i crkvenih vlasti hrvatsko-slavonskih velikaša, prelata i staleža (*Reformacija i doseljavanje pravoslavnih Srba*, 19-24). Autor zaključuje da je Zagrebačka biskupija unatoč navedenim okolnostima i uz teritorijalne gubitke uspješno preživjela najteži period osmanske prijetnje zahvaljujući slabom i kratkotrajnom utjecaju protestantizma te postojanosti katoličkoga plemstva i crkvenoga ustroja na neosvojenim dijelovima Hrvatsko-Slavonskoga Kraljevstva, koji su činili temelj ponovnoga uzleta i oporavka te postupnoga prijelaza na aktivnosti zagrebačkih biskupa u osman-

skim dijelovima Slavonije. Prikaz unutar-njega ustroja i uzročnih elemenata promjena u strukturi navedene biskupije i njezina institucionalnoga razvoja autor obrađuje u poglavlju *Mijene institucionalnoga ustrojstva Zagrebačke biskupije* (24-57). Unutar potpoglavlja obrađuje i komparativno analizira ustroj Zagrebačkoga kaptola (prikaz strukture prihoda, posjeda, raspodjele financija među kanonicima i sl.) u odnosu na strukturu onih u Ugarskoj (*Kaptol*, 24-33), ukazujući na slične trendove razvoja u vidu mobilnosti članova i dobivanju kanoničke pozicije zahvaljujući obiteljskoj povezanosti (pojava kanonika-*neposa*, crkvenoga službenika koji službu i napredovanje dobiva po stricu ili rođaku koji je već na crkvenoj funkciji). Prikazuje se i uspoređuje i obrazovni segment, tj. karakter strategije i poteza Zagrebačke biskupije u obrazovanju svojega svećeničkoga kadra naspram edukacije svećenika ugarskih biskupija (*Odgoj svećeničkih kandidata*, 33-38), pri čemu se naglašava školovanje unutar razrađene seminarijske mreže i kaptolskih sjemeništa Zagrebačke biskupije te daljnje usavršavanje svećenika u uspostavljenim kolegijima u Grazu, Rimu, Bologni i Beču, koje su uz posredno djelovanje i suradnju s isusovačkim redom osnivali utjecajni crkveni dostojanstvenici, zagrebački biskupi i kanonici poput Pavla Zanodija, Jurja Draškovića i Benedikta Vinkovića. Kao važan segment ovoga dijela istraživanja prikazuju se komparativno i karijere ugarskih i zagrebačkih biskupa (*Biskupi*, 38-44), gdje autor, uz uočavanje sličnoga obrasca obrazovanja i uspona u karijeri zagrebačkih i ugarskih biskupa, naglašava specifičnost zagrebačkih biskupa na funkciji biskupa-banskoga namjesnika te shodno tome iznimno važan položaj zagrebačkih biskupa u postojećem staleškom ustroju Hrvatsko-Slavonskoga Kraljevstva. Pregledom stanja župa, samostanske mreže i drugih crkvenih ustanova Zagrebačke biskupije autor se bavi u potpoglavlju *Rekonstrukcija ustrojstva crkvenih ustanova*

(44-51), pokazujući kako je ta biskupija ostala važan crkveni centar sa sačuvanom strukturom koja je krizu prouzrokovanu prodorom Osmanlija preživjela zahvaljujući neprekidnom djelovanju franjevačkoga i pavlinskoga reda te osobito dolaskom isusovaca, što je sveukupno doprinijelo razvoju guste mreže crkvenih ustanova i čvršćoj koheziji međusobnoga djelovanja crkvenih faktora i navedenih redova, povezanih potporom lokalne aristokracije zapadnoga, tj. slobodnoga dijela Hrvatsko-Slavonskoga Kraljevstva, odnosno prostora Zagrebačke biskupije. Shodno toj povezanosti crkvenih institucija s pripadnicima plemstva, u sljedećem potpoglavlju autor iznosi sve veće odvajanje i otpor crkvenih dužnosnika Zagrebačke biskupije spram ugarske crkvene hijerarhije prikazom suprotstavljanja svećenstva Zagrebačke biskupije odredbama ugarskih koncila na zagrebačkoj sinodi 1634., čime su, prema autoru, uočeni početni segmenti odvajanja i elementi autonomije crkvene strukture Hrvatsko-Slavonskoga Kraljevstva, odnosno Zagrebačke biskupije naspram struktura u Ugarskoj (*Zagrebačka sinoda 1634. godine: Počeci hrvatske nacionalne konfesionalizacije*, 51-57).

Knjigu nastavlja druga cjelina naziva *Ugarska katolička hijerarhija i osmanska Ugarska* (59-76), unutar koje autor proučava položaj katoličkoga stanovništva u dijelovima Ugarske pod osmanskom vlašću (*Katolici u osmanskoj Ugarskoj*, 59-63). Naglašava postojanje tzv. ugarsko-osmanskoga kondominija, koji se manifestirao prisutnošću ugarskih elemenata vlasti na području osvojenom od Osmanlija u vidu neprekinutoga trenda oporezivanja i nadzora bivših plemićkih i crkvenih posjednika nad tamošnjim kršćanskim stanovništvom, koji je tako tvorio temelj za uspješnu restauraciju crkvene hijerarhije i prije konačnoga oslobođenja krajem 18. stoljeća. Nastavno na postojeće stanje, koje je omogućavalo crkveno djelovanje, autor donosi i pregled službenoga stava i diplomatsko-političke odnosno

misionarske strategije Svete stolice i papinstva na istome području (*Sveta stolica i katoličke misije*, 63-66), iznoseći glavne tipove i smjerove takvih aktivnosti uspostavom misijskih biskupa i njima pridruženoga kadra, za koji su temelj davali postojeći i preživjeli elementi crkvenoga života poput opstalih samostana i određenih župa. Dodatno autor donosi aktivnosti ugarske crkvene hijerarhije, koja se na osvojenome području manifestirala uspostavom funkcije vikara, odnosno zamjenika biskupa, koji su kao crkveni dužnosnici provodili strategije čuvanja i učvršćivanja tamošnje katoličke strukture koju su ugarski visoki crkveni dužnosnici nastojali zadržati u svojoj domeni naspram misijskih biskupa koje je postavio Vatikan (*Vikari ugarskih biskupa na područjima pod osmanskom vlašću*, 66-76).

Treća cjelina, *Jurisdikcija Zagrebačke biskupije nad teritorijem pod osmanskom vlašću* (77-145), donosi autorovo istraživanje fokusirano na prostor osmanske Slavonije, tj. na aktivnosti crkvenih institucija Zagrebačke biskupije na tom području. Početno poglavlje cjeline, *Pozadina prisutnosti zagrebačkih biskupa na teritoriju pod osmanskom upravom* (77-100), donosi pregled utjecaja hrvatsko-slavonskoga plemstva na osvojenome području (*Hrvatsko-slavonski staleži i osmanska Slavonija*, 77-88), pri čemu autor uočava da za razliku od prethodno prikazanoga modela ugarsko-osmanskoga kondominija na području Ugarske takav model nije prisutan na područjima Hrvatsko-Slavonskoga Kraljevstva osvojenima od Osmanlija, među ostalim zbog svojevrsnoga potiskivanja domicilnoga plemstva migracijama i uspostavom vojno-obrambenoga sustava Vojne krajine, organizirane u kapetanijske sustave nad kojima su upravu i ovlasti imali strani zapovjednici (uglavnom pripadnici unutrašnjoaustrijskoga plemstva). Shodno navedenome, autor prikazuje stanje opstaloga i nastaloga crkvenog ustroja nakon osmanskih osvajanja (osobito preko djelatnosti franjevac bosanske provincije i

uspostave samostanske mreže toga reda u osmanskoj Slavoniji) u razdoblju prije ponovnoga angažmana zagrebačkih biskupa u provođenju tamošnjih jurisdikcijsko-pastoralnih djelatnosti (*Katolička crkva u osmanskoj Slavoniji*, 88-100). Drugo poglavlje cjeline čini prikaz aktivnosti crkvenih službenika Zagrebačke biskupije na teritoriju osmanske Slavonije kroz pregled uspostave i rada biskupskih zamjenika ili vikara (*Vikari Zagrebačke biskupije na teritoriju pod osmanskom vlašću*, 100-145). Unutar toga poglavlja autor iznosi proces utemeljenja i ustroja funkcije vikara sredinom 17. stoljeća (*Nastanak i ustaljivanje vikarske dužnosti*, 100-109), što je posljedično prouzrokovalo sukobe oko dominacije i jurisdikcijskoga prava nad crkvenom upravom i životom katoličkoga stanovništva osmanske Slavonije s misijskim biskupima i spomenutim postojećim strukturama bosanskih franjevaca koncentriranih oko važnih samostanskih središta poput Našica i Velike (*Jurisdikcijski sukobi s misijskim biskupima*, 109-127). Osim prikaza jurisdikcijskih sukoba, autor donosi i pregled pastoralnoga rada (dušobrižništvo, hodočašća i sl.) vikara Zagrebačke biskupije kao još jednoga važnog segmenta aktivnosti za očuvanje katoličkoga identiteta i prisutnosti među tamošnjim stanovništvom (*Pastoralne zadaće vikara*, 127-134). S obzirom na prisutnost navedenih crkvenih institucija na neprijateljskom teritoriju, koji je graničio s vojno-obrambenim strukturama koncentriranim oko pograničnih utvrda preostalih neosvojenih dijelova Ugarske i Hrvatsko-Slavonskoga Kraljevstva, autor iznosi i podatke o obavještajnim funkcijama (dojave o kretanjima i vojnim aktivnostima osmanske vojske) tamošnjega svećenstva (napose slavonskih franjevaca pod vodstvom Luke Ibrišimovića), kao i o samome uključivanju u vojne aktivnosti neposredno i prilikom oslobađanja toga teritorija od Osmanlija krajem 18. stoljeća (*Obavještajne dimenzije*, 134-137). Na kraju, kao svojevrsnu specifičnost utjecaja bosanskih franjevaca izvan

osmanske Slavonije, tj. na teritoriju Ugarske odnosno područjima sjeverno od rijeke Drave, autor donosi pregled kratkotrajnoga napora i aktivnosti navedenoga crkvenog reda za stjecanje dominacije i primata u pastoralno-administrativnom radu i utjecaju nad katoličkim župama od Osmanlija djelomično osvojene Ostrogonske nadbiskupije i stanovništva Budima i Pešte (*Peštanska rezidencija bosanskih franjevaca i vikar Ostrogonske nadbiskupije za teritorij pod osmanskom vlašću*, 137-145) opisom rada njihove rezidencije u osmanskoj Pešti i njezinih najistaknutijih upravitelja.

Nakon zaključnih razmatranja (*Zaključak*, 147-151) autor u prilogu donosi rekonstruiranu kronotaksu svih nadbiskupa i biskupa koji su djelovali na području Ugarske i Hrvatsko-Slavonskoga Kraljevstva u proučavanome razdoblju, podjednako navodeći i poimenične popise vikara i misijskih biskupa koji su djelovali na teritoriju pod osmanskom vlašću (*Nadbiskupi i biskupi ugarskih i hrvatskih katoličkih dijeceza 1526. – 1686.*, 153-163). Ovaj vrstan priručni i neophodni istraživački materijal dopunjuje i drugi prilog, koji sadržava ukupno trinaest kartografskih prikaza transformacije teritorijalne pripadnosti, crkvenoga ustroja, rasporeda župa i sl. proučavanoga područja Ugarske, odnosno teritorija Zagrebačke biskupije i Slavonije (*Karte*, 165-178), nakon kojih slijedi popis izvora i literature (179-215) te kazalo imena (217-220) i mjesta (221-225).

Možemo zaključiti da je ova monografija mađarskoga povjesničara Antala Molnára prikazanim istraživačkim rezultatima, nastalim na širokom opusu neobjavljene i objavljene arhivske građe te radova relevantne i recentne mađarske, zapadnoeuropske i hrvatske historiografije, korištenjem osobito komparativne i prozopografske metode, iznimno vrijedan doprinos i hrvatskoj i mađarskoj historiografiji s područja crkvene povijesti i konfesionalizacije 17. stoljeća, kao i povijesti razvoja društvenih struktura pod

osmanskom vlašću, koja će zasigurno biti temelj i poticaj svim budućim istraživanjima ove tematike.

Vedran Klaužer

Branimir Brgles, *Ljudi, prostor i mijene. Susedgradsko i donjostubičko vlastelinstvo 1450. – 1700. Prilog istraživanju ruralnih društava, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2019, 311 stranica*

U ožujku 2019. u izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, a unutar Biblioteke „Prinosi hrvatskom jezikoslovlju“, izdana je monografija dr. sc. Branimira Brglesa *Ljudi, prostor i mijene. Susedgradsko i donjostubičko vlastelinstvo 1450. – 1700. Prilog istraživanju ruralnih društava*. Knjiga je nastala na temelju doktorske disertacije koju je autor obranio 2015. godine. Autor na 311 stranica teksta razmatra koncept povezanosti čovjeka, mjesta i vremena, s posebnim naglaskom na implementaciju povijesne toponimije i antroponimije u različitim dijelovima strukture provedenoga istraživanja. Knjiga je podijeljena na šest poglavlja uz zasebno izdvojen popis priloga i popis vrela i literature.

Uvodnim poglavljem (7-29) autor je približio čitatelju samu strukturu monografije naglašavajući važnost različitih pristupa istraživanju te metodoloških i empirijskih obrazaca koji su rezultirali jasnim ciljevima istraživanja. Naglasio je prostor kao polazišnu točku za istraživanje koje obuhvaća dugoročne povijesne procese, topografsku i toponimijsku analizu, uz posebnosti ruralnoga prostora kao predmeta istraživanja. Samo je poglavlje podijeljeno prema historiografskim utjecajima i ključnim istraživačkim pristupima, metodama i alatima važnim za kontekstualizaciju i provedbu cjelokupnoga istraživanja. Središnji je dio poglavlja posvećen opisu istraživanoga su-

sedgradskog i donjostubičkog prostora, pregledu povijesnih zbivanja i analizi procesa dugoga trajanja, a posljednji dio najavljuje prozopografsku i antroponimijsku analizu temeljenu na izvornoj arhivskoj građi.

Drugo poglavlje, *Vrela, korpus i model istraživanja* (31-54), usmjereno je na opis i analizu korištenih vrela, ponajprije predstatističkih serijalnih vrela. Autor objašnjava pojam serijalne povijesti te navodi da je za istraživanje susedgradskoga i donjostubičkoga vlastelinstva istraživana građa iz dvadeset popisa nastalih između 1470. i 1700. godine. Donosi i popis transkribiranih vrela uz objašnjenja grafijskih utjecaja te kratica pronađenih u tekstovima uz objašnjenje unificirane podatkovne matrice, njezine prilagodbe transkripciji i dostupnim informacijama. Korištena građa odnosi se na registre crkvene desetine, urbarijalne popise i popise, odnosno registre gornice, a na njezinu je temelju provedena kvantifikacija i kvantitativna analiza da bi statistički podaci bili vidljiviji i pregledniji. Ovim je poglavljem također upozoreno na prednosti, ali i nedostatke empirijskoga istraživanja koji se mogu kriti u lošoj očuvanosti vrela ili previdu popisivača.

Slijedi poglavlje *Prostor* (57-135), koje čini jedan od središnjih dijelova monografije. Ovdje je autor detaljno razradio pitanje granica vlastelinstva u istraživanom razdoblju s naglaskom na dvije temeljne cjeline – susedgradsko vlastelinstvo s utvrdom i donjostubičko vlastelinstvo s kaštelom. Navođenjem prirodnih čimbenika kao ključnih za cjelokupnu povijest susedgradskoga vlastelinstva razmatrano je pitanje kulturnoga pejzaža kroz prizmu hidroloških, pedoloških i geoloških obilježja poplavne ravnice na kojoj se nalaze promatrana vlastelinstva. Uz pomoć studije geoloških obilježja terena i usporedbom s povijesnom građom stečen je uvid u podatke koji donose informacije o samoj primjeni tla na području susedgradsko-stubičkoga vlastelinstva. Autor